

Кудря О.В.

ПРОБЛЕМА СПІВВІДНОШЕННЯ НАУКИ ТА ФІЛОСОФІЇ
В ТВОРЧІЙ СПАДЩИНІ В. ВЕРНАДСЬКОГО

Статтю присвячено творчій спадщині В. Вернадського, зокрема розглянуто погляди і на співвідношення наукової й філософської форм пізнання.

Ключові слова: істина, наука, пізнання, філософія.

Кудря О.В. Проблема соотношения науки и философии в творческом наследии Вернадского. *Статья посвящена творческому наследию В. Вернадского, рассматриваются взгляды ученого на соотношение научной и философской форм познания.*

Ключевые слова: истина, наука, познание, философия.

Kudrya O.V. Problem of a parity of a science and philosophy in V. Vernadsky's re heritage. *The article is devoted V. Vernadsky's to creative heritage, there are considered "ntist points of sight of a parity of scientific and philosophical forms of knowledge.*

Keywords: knowledge, philosophy, science, true.

В історії світової наукової думки було не так багато постатей, які постійно привертають до себе увагу своєю нетривіальністю мислення, унікальною архітектонікою наукових побудов, гуманістичним підходом до аналізу і розв'язання будь-яких - чи то наукових, чи то суспільних, чи то політичних - проблем. Саме такою постаттю можна вважати академіка В. Вернадського. Як писав А. Лапо, В. Вернадський - явище унікальне в історії світової науки і мистецтва з часів Відродження: лише тоді на Землі існували універсальні генії [6, с. 7]. У коло наукових проблем В. Вернадського входило дуже багато питань, які і сьогодні актуальні і потребують свого подальшого розвитку і домислювання. Однією із таких, яку можна вважати суто філософською, є проблема співвідношення наукової та філософської форм пізнання. Вона межує з іншою дуже ґрунтовною гносеологічною проблемою співвідношення раціонального та ірраціонального, ціннісного та раціонального з пізнавальним процесом. Отже, мета статті - дослідження співвідношення науки та філософії в творчій спадщині В. Вернадського. Усі зазначені проблеми по-різному вирішувалися протягом всієї історії людства. Культ і дух раціоналізму був розпочатий Р. Декартом, який висловив одним із перших і аргументував ідею, ніби людина існує тому, що мислить; ніби тоді, коли вона мислить, легалізується її екзистенція. Не лише в Декартові, Спінозі чи Лейбніцеві полягала суть справи. Сама історія набувала іншого характеру, іншої векторіальної спрямованості. Але гасло, сформульоване саме Декартом, мало власне життя в культурній атмосфері і спрямовувало науковий пошук філософів, природознавців. Поступове утвердження розсудково-раціоналізованої цивілізації і культури докорінно змінювало колишні ціннісні орієнтації, деформувало пропорційне співвідношення між іншими складовими частинами. Варто пригадати з цього приводу самого В. Вернадського: «Розвиток наукової думки ніколи не відбувався у формі дедукції або індукції, вона повинна мати своє коріння в іншій більш насиченій поезією і фактами галузі: це або галузь життя, або галузь мистецтва, або галузь філософії» [3, с. 94]. Розуміючи, що наука й філософія взаємно доповнюють та збагачують одна одну, В. Вернадський підкреслював необхідність «гармонійного поступу наукового і філософського мислення». Він вважав, що наука і філософія, хоча і є різними галузями пізнання, все ж таки мають загальну мету - осягнення істини і з'ясування взаємозв'язку людства зі світом. Разом з тим він розумів, що істина модифікується в залежності від галузі знання, тому є розбіжності між філософською і науковою істиною як за характером, так і за способом її обґрунтування.

Саме тому, що наука в пізнанні спирається на споглядання та експеримент, математичні методи, то наукова істина, на думку В. Вернадського, має характер позаособистої істини. Прояву особистості тут не має місця. Істина в філософії досягається більш високим рівнем узагальнення, що спирається і на вже проведені емпіричні узагальнення, і на наукові теорії, і на образи мистецтва, і на досвід життя, і на всю культуру людства. Тому В. Вернадський вважає, що істина в філософії - це істина-правда - тотожна мистецтву. Звідси він робить висновок, що, на відміну від науки, в філософії, як і в мистецтві, у продуктах творчої думки завжди присутня особистість, суб'єктивні переваги, час і місце діяльності. Цим, врешті решт, обумовлюється наявність в філософії не тільки більшого, чим в науці багатоманіття ідей та вчень, але й прямо протилежних напрямків.

Кудря О.В. ПРОБЛЕМА СПІВВІДНОШЕННЯ НАУКИ ТА ФІЛОСОФІЇ
В ТВОРЧІЙ СПАДЩИНІ В. ВЕРНАДСЬКОГО

зачеє на положенні, що з філософської думки виросла наука, який підкреслював їх взаємозв'язок: «Ніколи ми не споглядали до цих пір в і науки без філософії і, вивчаючи історію наукового мислення, ми бачимо, що і концепції і філософські ідеї входять як необхідний, всепроникний елемент у всі існування» [2, с. 51]. У роботі «Кант і природознавство» В. Вернадський в, що видатні наукові відкриття і наукові узагальнення рано чи пізно знаходять кення й опрацювання в філософській думці. Більше того, якщо нові відкриття :я в рамки існуючих філософських концепцій, то вони стають імпульсом для нових філософських систем. Наукові відкриття стають об'єктом філософського Бувається філософська рефлексія науки.

но, наука дає матеріал для філософських роздумів, бо предметом філософи є «сенси, тобто цінності, знання, регулятиви, що існують в У цьому сенсі наукова діяльність передує філософській роботі, поставляючи » для філософських узагальнень.

ети соціокультурні фактори виникнення науки, В. Вернадський на тому, що ними є міфологія, релігія, мистецтво, філософія тощо. Згідно з ським, природознавство, філософія, релігія і мистецтво - різні >ючі один одного способи пізнання оточуючого світу [6, с. 25].

основі філософії лежить примат людського розуму. Філософія завжди ічна. Розмірковування і поглиблене проникнення в апарат вування - розум - неминуче входять до філософської роботи. Для філософії грховний суддя; верховне начало знання [10, с. 109].

думку вченого, робота філософа спрямовується на розмірковування над взагалі, над природними тілами й над явищами реальності зокрема, може не зважати на роботу філософа, повинен використовувати його але не може не надавати їм того ж значення, же він надає основній свого знання. За твердженням В. Вернадського, наука і філософія зть безупинно в найтіснішому контакті, оскільки певною мірою :я того ж об'єкта дослідження. Філософський аналіз абстрактних понять, злічі зароджуються в новій науці, в її нових проблемах і наукових іах, конче потрібен для наукового охоплення нових галузей. Філософ,)чись у себе і пов'язуючи з цим своїм систематичним розмірковуванням реальності, в яку він захоплює і багато глибоких проявів особистості, ледь або зовсім незаторкнута наукою, вносить у неї своєю методикою, виробленою, логічну заглибленість, яка недоступна загалом для . Бо вона потребує попередньої підготовки й заглиблення, спеціалізації, часу не може віддавати їм учений, оскільки його час цілком захоплений його >ю роботою. Оскільки аналіз основних наукових понять здійснюється »кою роботою, натураліст може й мусить (звичайно, ставлячись критично) затися для своїх висновків. Йому ніколи самому його здобувати,

між філософією і наукою, на думку вченого, за об'єктами їхнього зникає, коли справа йде про загальні питання природознавства, цький писав: «Я вважаю таке розуміння віковичних об'єктів вивчення іравильним, але факт залишається фактом: і філософ, і вчений охоплюють питання природознавства одночасно, причому філософ спирається на •факти й узагальнення, але й не тільки на них. А вчений не повинен виходити, це можливо, за межі наукових фактів, залишаючись у цих межах, навіть і підходить до наукових узагальнень» [10, с. 114].

Тісний зв'язок філософії і науки в обговоренні загальних питань природознавства («філософія науки») є фактом, з яким як таким доводиться рахуватися і який пов'язаний з тим, що й натураліст у своїй науковій праці часто виходить, не застерігаючи, та навіть не усвідомлюючи цього, за межі точних, науково встановлених фактів і емпіричних узагальнень. Очевидно, в науці, так побудованій, тільки частина її тверджень може вважатися загальнообов'язковою і непорушною. На думку В. Вернадського, ця частина охоплює і проймає величезну ділянку наукового знання, оскільки до неї належать наукові факти - мільйони фактів. Кількість їхня неухильно зростає, вони зводяться в системи і класифікації. Ці наукові факти складають головний зміст наукового знання і наукової прані. Вони, якщо правильно встановлені, безперечні і загальнообов'язкові. Поряд з ними можуть бути виокремлені системи певних наукових фактів, основною формою яких є емпіричні узагальнення. Це той основний фонд науки, наукових фактів, їхніх класифікацій і емпіричних узагальнень, що за своєю вірогідністю не може викликати сумнівів й різко відрізняє науку від філософії й релігії. Ні філософія, ні релігія таких фактів і узагальнень не створюють.

Поряд з ним ми маємо в науці численні логічні побудови, що пов'язують наукові факти між собою і складають історично минулий, змінний зміст науки - наукові теорії, наукові гіпотези, робочі наукові гіпотези, кон'юнктури, екстраполяції тощо, достовірність яких звичайно невелика, коливається значною мірою; але тривалість існування їх у науці може бути іноді дуже великою, може триматися століття. Вони вічно змінюються і по суті відрізняються від релігійних і філософських уявлень тільки тим, що індивідуальний характер їх, прояв особистості, такий характерний і яскравий для філософської, релігійної й художньої побудов, відходить різко на другий план, можливо, у зв'язку з тим, що вони все-таки ґрунтуються, пов'язані і зводяться до об'єктивних наукових фактів.

Відомо, що В. Вернадський дуже високо оцінював можливості філософії в утворенні цілісної картини світу. Щоправда, при цьому коментатори 1960-1980-х років, відколи почалася переоцінка спадщини В. Вернадського, удавали, нібито він мав на увазі марксистсько-ленінську філософію. Насправді ж він називав інші імена: Дільтей, Трель, Зіммель, Бергсон, Леруа, Тейяр де Шарден. Жодна філософія не може претендувати на універсальність світобачення, хоча засадовими для найзагальніших наукових ідей та припущень є саме філософські, а то й містико-релігійні елементи. «Філософська думка виявилася безсилою покрити духовну єдність, що пов'язувала людство. Духовна єдність релігії виявилася утопією ... І якраз у цей час, до початку ХХ сторіччя, з'явилася в ясній формі можлива для єдності людська сила - наукова думка, що переживає небувалий вибух творчості» [4, с. 69]. Вернадський пояснює: «Філософія ніколи не розв'язує загадок світу. Вона їх шукає. Вона намагається охопити життя розумом, але ніколи досягнути цього не може. Філософська істина завжди може бути піддана сумніву вільною особистістю, що шукає» [4, с. 83]. Вчений відмічав відмінність філософії від науки: «Є одне корінне явище, яке визначає наукову думку і відрізняє наукові результати та наукові висновки ясно та просто від тверджень філософії та релігії, - це загальнообов'язковість і незаперечність правильно зроблених наукових висновків, наукових тверджень, понять... Ні філософія, ні релігія, ні здоровий глузд не можуть їх установити з тією мірою вірогідності, що її дає наука» [4, с. 99]. Саме сукупність перевірених наукових істин, емпіричних узагальнень може бути надійною підвалиною наукової картини світу, взятої в тенденції її розвитку. Стосовно цього

Кудря О.В. ПРОБЛЕМА СПІВВІДНОШЕННЯ НАУКИ ТА ФІЛОСОФІЇ
В ТВОРЧІЙ СПАДЩИНІ В. ВЕРНАДСЬКОГО

ський постає як представник своєрідної натурфілософії - натурфілософії фактів.

дивлюся на значення філософії в розвитку знання зовсім інакше, ніж натуралістів, і надаю їй величезного, продуктивного значення. Мені що де сторони того самого процесу - сторони неминучі та невіддільні, жремлиються тільки в нашому розумі... Філософія завжди містить іноді навіть передбачає цілі галузі майбутнього розвитку науки, й лише одночасній роботі людського розуму в цій галузі виходить правильна схоластичних побудов науки», - писав учений [2, с. 7].

ш в розвитку філософії може бути елементом прогресу і пробудження, але не гальмувати філософську думку. Вона дає новий матеріал для нової думки, розширює її обрії.

-який натураліст, згідно з В. Вернадським, якщо не знає, то відчуває, що встановлення наукового факту тільки в малій вірогідності зараз зведені в існуючу систему науковою та філософською думкою - за межами логічних лежить величезна область наукової творчості. В розвитку науки має інтуїція, будь-яка спроба логічно визначити повністю умови встановлення наукового факту завжди приречено на невдачу [3, с. 20]. Самі по собі факти не є предметом «філософської роботи». Навпаки, науково прийняті являють для філософа величезну цікавість і є тим загальним полем, яке об'єднує наукову та філософську думку. На думку В. Вернадського, ця полягає не в мірі істинності філософського та наукового знання, а в його досягненні. Пізнання в науці спирається на спостереження та експеримент, дослідну індукцію і перевірену цим досвідом дедукцію, математичні методи і логіку. «Науковий факт, - писав вчений, - повинен найменшим чином зберегти особистість, яка його устанавлює. Ідеал наукової роботи - істинна істина» [3, с. 92]. Інша справа в філософії. Тут, істинне знання, на думку В. Вернадського, досягається більш високим рівнем узагальнення, ніж і на емпіричні узагальнення, на мистецтво, і на наукові теорії, і на всю

натураліста, відмічав В. Вернадський, знання історії розвитку філософської думки, є дуже важливим, бо «тенденція наукового мислення може бути втягнута в ті самі філософські течії, які з точки зору філософського розвитку в даний час є мертвими» [7, с. 136]. Що стосується його спеціально наукових інтересів, все в області біохімічних проблем, то В. Вернадський вважав, що в порівнянні з пошуками Сходу, давньоіндійська філософія, головним чином, дають нові відкриття, ніж філософська думка Заходу [7, с. 136]. «В історії філософської думки знаходимо інтуїції та побудови, які можуть бути пов'язані з науковими висновками, якщо ми перенесемо їх в область реальних наукових знань нашого часу» [7, с. 136].

одного боку, філософська думка втрачає значення для науковця, якщо вона обмежується в частковостях, не охоплюючи широких питань життя. Криза творчості тих філософів, які протиставляють себе науковому знанню, ігнорують його істинність. Однак, не є кращим, коли, з другого боку, філософія обмежується тим, що не йде за розвитком конкретного матеріалу науки, не піднімаючись над ним, слабо його осмислюючи, не розкриваючи те принципово нове, що дає наукою в світоглядні проблеми.

Підсумовуючи свій досвід вивчення історії науки, В. Вернадський доходить висновку: «...з філософської думки виросла наука», «..філософська думка грає величезну роль в створенні наукових гіпотез і теорій» [3, с. 94].

На думку вченого, наука в розвитку філософії може бути елементом прогресу і пробудження, але вона може гальмувати філософську думку, викликати в ній застій і розклад. Досить згадати, який величезний вплив справила на всю філософську думку наукова праця великого віку людського мислення - XVII століття. Безперечно відтоді новий матеріал наукової роботи оброблявся філософською думкою [10, с. 456]. Якщо філософська думка зовсім не зважатиме на наукову тенденцію свого часу, то вона невдовзі загубиться в тенетах фантастичної роботи думки, дійде таких висновків у галузях, доступних науковій перевірці, що виявляться різко відмінними від дійсності. Якщо філософія сліпо слідуватиме за науковою тенденцією, керуватиметься нею - вона втратить свій живий зміст, втратить інтерес для свідомості: її робота і участь у творчості людського мислення швидко зійде нанівець.

Більше того, - наукова тенденція змінюється і не залишається нерухомою. Філософська думка, йдучи слідом тенденцією даного моменту, швидко піде в бік від тенденцій найближчого майбутнього і опиниться в тому самому становищі, в якому опинилися ті її течії, що ігнорували напрямок наукової творчості. Досить згадати історію т.зв. наукової філософії й різних течій позитивізму.

На думку академіка, є лише один вихід з цього становища - це одночасна та однакова за напрямком зміна тенденцій наукової творчості й філософського шукання. Тільки тоді, коли філософська думка, самостійно і незалежно від сучасного їй стану наукового знання, рухатиметься тим же шляхом, до якого спрямований ідеал наукової творчості, - тільки тоді стримувальний вплив науки зникає і досягається найглибший розвиток людського мислення. Один з найбільших висновків історії розвитку філософії В. Вернадський бачить в тому, що «вона повинна мати справу не тільки і не стільки з реальним матеріалом наукового знання, як з можливим та вірогідним матеріалом, бо тільки при цій вимозі вона може йти далі та передбачати хід подальшого розвитку думки. Тільки за такої умови можлива теорія пізнання» [7, с. 137].

Характеризуючи сучасне положення в тенденції розвитку філософії, В. Вернадський, писав: «Людство переживає зараз величезний підйом філософської творчості. Три обставини його головним чином обумовлюють. З одного боку - перш за все це вибух наукової творчості, який характеризує наш час, і котрий примушує в корені переглянути основні наукові побудови світу - його моделі, гіпотетичні про нього уявлення, наукові теорії, примушує будувати нові гіпотези та теорії, в корені відмінних від старих. Завжди в такий час, (наприклад на початку XVI століття), під впливом росту наукового знання і нового наукового світогляду - відбувається нова творча робота філософської думки» [7, с. 137].

На відміну від аксіом, загальнообов'язкові наукові істини не є самоочевидними і мають в усіх випадках безупинно перевірятися порівнянням з реальністю. Ця реальна перевірка становить основну щоденну роботу вченого.

Не тільки такої загальнообов'язковості й незаперечності тверджень і висновків немає в усіх інших духовних побудовах людства - у філософії, в релігії, в художній творчості, в соціально побутовому середовищі здорового глузду й віковичній традиції. Але більше того, ми не маємо жодної можливості вирішити, наскільки слушні й правильні твердження найосновніших релігійних і філософських уявлень

Кудря О.В. ПРОБЛЕМА СПІВВІДНОШЕННЯ НАУКИ ТА ФІЛОСОФІЇ
В ТВОРЧІЙ СПАДЩИНІ В. ВЕРНАДСЬКОГО

про людину і про її реальний світ. Не кажучи вже про поетичне й соціальне розуміння, в яких довільність та індивідуальність тверджень не викликають жодного сумніву в усьому їхньому багатомітному вияві. В. Вернадський вказував на неминуче та постійне підпитування науки ідеями та поняттями, які виникли як в області релігії, так і в області філософії, але й говорив про зворотній зв'язок. «Релігія та філософія, сприйнявши досягнуті науковим світоглядом дані, все глибше розширюють тайники людської свідомості» [9, с. 256]. Ось один з найбільших прикладів, наведених В. Вернадським: ідея еволюції і її соціальної варіації - прогресу спочатку виникла в філософії і лише потім проникла в природничі науки. І, навпаки, починаючи з другої половини ХХ ст., філософська та філософсько-релігійна свідомість починає розвиватися під сильним впливом наукової еволюційної теорії.

Філософія різко відрізняється від науки більш глибокою та ширшою базою та іншою за своєю суттю методикою роботи, різним характером основного її змісту - поняттям, аналіз та синтез яких є сутністю філософської роботи. Вона відрізняється і тим, що область її шукань безмежна, тоді як науці задані межі - реальний світ. Поняття реальності світу, вільне для критики філософської думки, є аксіоматичним для наукової думки.

Отже, на думку вченого, без філософської роботи наукова думка не може існувати - не може інтенсивно та глибоко йти поглиблення ні наукових гіпотез і теорій, ні космологічних побудов. Для філософської думки мають інтерес не реальні факти, а загальні досягнення науки - емпіричні узагальнення, теорії, гіпотези. Наукові гіпотези та теорії займають у філософії таке місце, якого вони ніколи не мали в реальному змісті наукової творчості і наукової роботи. Для філософа досягнення науки цікаві як поняття, а не як реальне буття, поняттям виражене. У понятті реальному міститься поняття про реальний об'єкт, як його приймає вчений, філософ може сумніватися і часто сумнівається і зовсім його заперечує. Поняття є для нього основна мета вивчення - за межі поняття - слова - він виходити не може. Точне глибоке вивчення понять є основа та сама суть філософського мислення. Це та сила - аналіз понять, яким філософія впливає на науку.

В. Вернадський розвивав глибоку думку про відмінність філософії та науки як систем та методів пізнання світу та людини. Тільки наука, але не вся - головна структура наукового знання: логіка, математика, науковий апарат, куди входять точно систематизовані факти та емпіричні узагальнення - володіє загальнообов'язковістю та беззаперечністю. Філософські побудови, на його думку, цією якістю володіти не можуть.

Наука для отримання емпіричних понять та для їх аналізу, виробляє особливі методики, які зводяться до постійного звернення та переробки логічним аналізом реальних явищ, виражених поняттями. Ця методика є частиною загальної методики науки, відрізняючи її від філософії. Наука використовує поняття двоякого роду - емпіричні поняття та звичайні, суто логічні поняття, які найбільш глибоко виражені в філософії. Своя особлива методика стосується першої.

І наукові теорії, і наукові гіпотези входять до філософської думки. Але і наукова думка повинна рахуватися й брати до уваги критичну та поглиблену роботу філософії.

Література:

1. Бахракова М.С. История науки в творчестве В.И.Вернадского // Вопросы истории естествознания и техники. - 1993. 4. - С. 40-56.

Вісник ХНУ №900-1. Серія «ТЕОРІЯ КУЛЬТУРИ І ФІЛОСОФІЯ НАУКИ» Випуск 40

2. Вернадский В.И. Избранные труды по истории науки. - М.: Наука, 1981. - 360 с.
3. Вернадский В.И. Размышления натуралиста. - М.: Наука, 1975. - 190 с.
4. Вернадский В.И. Философские мысли натуралиста. - М.: Наука, 1988. - 111 с.
5. Додонова В.І. Проблема взаємозв'язку наукової та позанаукової форм пізнання у творчій спадщині В.І. Вернадського Н Творча спадщина В.І. Вернадського і сучасність. - Донецьк: ДонНТУ, 2003. - С. 51-56.
6. Лапо А.В. Миры Вернадского: от кристалла до ноосферы. В.И. Вернадский: Pro et contra. Антология литературы о В.И. Вернадском. - СПб: Изд-во РХГИ, 2000. - 460 с.
7. Мочалов И.И. Проблемы философского знания в творчестве В.И. Вернадского // Вопросы философии. - 1971. 9. - С. 128-138.
8. Попович М. Про значення наукової спадщини В.І. Вернадського // Філософська думка. - 2003. - №4. - С. 3-14.
9. Семёнова С.Г. Духовный материк В. Вернадского // Молодая гвардия. - 1996. - № 8. - С. 238-262.
10. Хроніка 2000; Укр. культурол. альманах. - К.: Фонд сприяння розвитку мистецтв, Вил. 57/58: Володимир Вернадський. - 2004. - 823 с.
11. Шинкарук В.И. К вопросу о философских взглядах В.И. Вернадского // Вопросы философии. - 1988.-Х» 7.-С. 128-132.

© Кудря О.В., 2010